

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA 1 (P1)

PUDUNGWANA 2013

MATSHWAO: 80

NAKO: dihora tse 2

Pampiri ena, e na le maqephe a 12.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Thutapuo le Tshebediso ya puo	(40)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala KAROLO e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Tlola mola qetellong ya KAROLO e NNGWE le e NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo feela ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
8. O kgothalletswa ho sebedisa nako ya hao tjena:

KAROLO YA A:	metsotso e 45
KAROLO YA B:	metsotso e 25
KAROLO YA C:	metsotso e 50
9. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO

Karolong ena o fuwe mefuta e mmedi ya ditema.

POTSO YA 1

Bala tema ena e latelang ka hloko, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona. Araba ka lentswe le le leng feela moo ho hlokehang, ntle le haeba potso e hloka tlhaloso kapa karabo e teletsana.

TEMA YA A**MARAPO A THARI A KGAOHILE**

Kereke e tletse diketekete tsa batho. Ba bang ebile ba eme le ka maoto. Ka pele ka mane ho dutse ba leloko. Ho hobe, mamina a kopane le dikeledi, motho o hlwephetsa a sa tswa hlwephetsa.

Ka pela bona ke sefala moo moruti a tshedisang ba leloko, mme o dihela dikgala ka hore, '... itshediseng bana beso, hobane mma lona ha a shwa empa o robetse ...' Leema o ne a sa utlwe mantswe ana hobane mehopolo e ne e farasa. O ne a bokella mona a lahlele kwana.

Leema a dula a tonetse lekase la mmae mahlo. O ne a sa panye a hopotse mehlolo. A bona hantle hore jwale o fedile hobane ke mmae feela eo a neng a patile taba ena e thata.

Leema o ne a tsielehile, a le mathateng. O ne a sa tsebe hore o tla etsang. Tabataba ke mosadi wa hae, jo nna ha a ka tseba! Eitse ha a fihla mohopolong oo a nyaroha mmele a ba a batla a ewa, empa ba be ba se ba mo tshwere. Batho ba mo utlwela bohloko ke ho bona seo lefu la mmae le mo etsang sona.

Ka mora nakwana a ikutlwa a hlaphohetswe mme a ya a elellwa hore o ka kerekeng. Ka thokonyana ho moo a dutseng, ho ne ho ena le sehlotshwana sa basadi ba tenneng botsho. Ba ne ba inamisitse dihlooho tsa bona ho se ngwana e motle. E, ho ne ho dubehile haholo hobane sakatuku e ne theohetse ho mosadi e mong, a phumola mora a iphumole.

Leema o ne a tadimme mosadi eo le mora hae mme a sehwa ke letswalo, feela o ile a thiba mmele hore o se nyarohe seka pele kaha o ne a kakatletse mofumahadi wa hae a leka ho mo thodisa.

Mabidleng mmae a bolokwa e le hore Leema ha a yo mono ka mohopolo. Ha qala yena ho tshela mobu, ha latela mora wa hae le mofumahadi mme ba leloko ba qetella. Moo Leema a reng o a hetla, mahlo a hae a re ptjangptjang le mosadi eo a mmoneng ka kerekeng a ena le mora. Leema a sehwa ke letswalo hoo mangole a bileng a kgwehla, feela a tsitlella Mokwena a ba a hlaphohelwa.

E ne e se e le letsatsi ka mora lefu la mmae, ha a fumana lengolo le nyarosang. O ile a le bala kapele a ba a le qeta kaha molaetsa wa lona o ne o se molelele. Ka lehlohonolo o ne a le mong lapeng ha a le fumana. Hobane qete ho le bala feela, mofumahadi a kena a tswa mosebetsing. Ka ho panya ha leihlo a le lahlela ka mokotlaneng o ka thoko wa baki.

'Kgotso ntata Thato, e be o tshoswa ke eng ha ke kena?'

'Ao tjhe, ke a kgolwa hore o bone phetoho eo ke seng ke ena le yona kelellong le mmeleng, haesale mme a hloka hala ... ke na le ho nyaroha hoo ke sa ho tsebeng.'
'Moratuwa lefu ke tsela ya bohle, o se ke wa iphedisa ha bohloko tjena hle.'

Leema a kgotsofala ha a utlwa mantswe ao mme maikutlo a hae a boela madulong. A tlatsa mosadi ka hore se ka mo thusang ke hore a mpe a bone ngaka ka yona nako eo. Mmathato a mo kopa hore a apare baki e nngwe kaha eo a e apereng, e se e le ditshila ke tjhoko. Ha a bua jwalo a be a se a mo hlobodisa yona a mo tlela e nngwe.

Hobane qete ho e hlobola a apeswe e nngwe, Leema a leba ngakeng. Taba ya ngaka e tlisitswe ke lengolo. A le hopola empa a tshaba ho kgutla kaha nako e behilweng lengolong e ne e se e fetile. Leema a hana feela ho potela ka huku yaba o menahana le mehlala o leba moo a batlang. O fihlile tlong eo a kgeleletse mefufutso ke ho potlaka hore a se bonwe. A kgahlanyetswa ke moshanyana ya dilemo di supileng a hoeleditse, 'mme bona ntate ke eo a etla'. Leema a utlwa letswalo lela la kerekeng le tota.

'Mmaneo, hobaneng o tlile moo?' A realo ho mme wa moshanyana eo.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Setsokotsane sa etsa moferefere*, TWD Mohapi, 1992: 27–29]

- 1.1 Tshebeletso ya phupu/lepato la mme wa Leema e ne e tshwaretswe hokae? (1)
- 1.2 Ke motho ofe eo ho thweng o ne a sehisa Leema letswalo ketsahalang ee? (1)
- 1.3 Lebaka le neng le etsa hore Leema a tonele lekase mahlo ke lefe? (1)
- 1.4 Leema o ile a pata lengolo hokae ha mosadi wa hae a fihla? (1)
- 1.5 Nehelana ka dintho tse PEDI tseo Mmathato le Mmaneo ba tshwanang ka tsona. (2)
- 1.6 Maikutlo a batho ba ileng ba tshwara Leema hore a se ke a wa, a ne a fapana jwang le a Leema a nako eo? (2)
- 1.7 Ke polelo efe temeng, e bontshang hore Leema o ne a se na maikemisetso a ho ya ngakeng? (2)
- 1.8 Ketso ya Leema ya ho patela mohatsae taba ena e thata, e mo nyarosang mmele, e mo senola e le motho wa semelo/botho bofe? (2)

- 1.9 Bolela hore polelo e latelang ke Nnete kapa Mafosi mme o fane ka lebaka la karabo ya hao.

Leema o ne a sebetsa mosebetsi wa botitjhere.

(2)

- 1.10 Mantswe aa a ntshofaditsweng qotsong ena, '... mme **o dihela dikgala** ka ho re ... itshediseng bana beso', a bolela eng? Kgetha karabo e nepahetseng ho tseo o di filweng mona.

- A O tiisa ditaba tsa hae.
- B O qala ditaba tsa hae.
- C O qetella ditaba tsa hae.
- D O kgothatsa ka ditaba tsa hae.

(2)

- 1.11 Tsietsi eo Leema a ileng a iphumana a le ho yona ya hore a be matswalong ha ho ne ho bolokwa mmae, e etsa hore motho a mo utiwele bohloko. Nehelana ka lebaka.

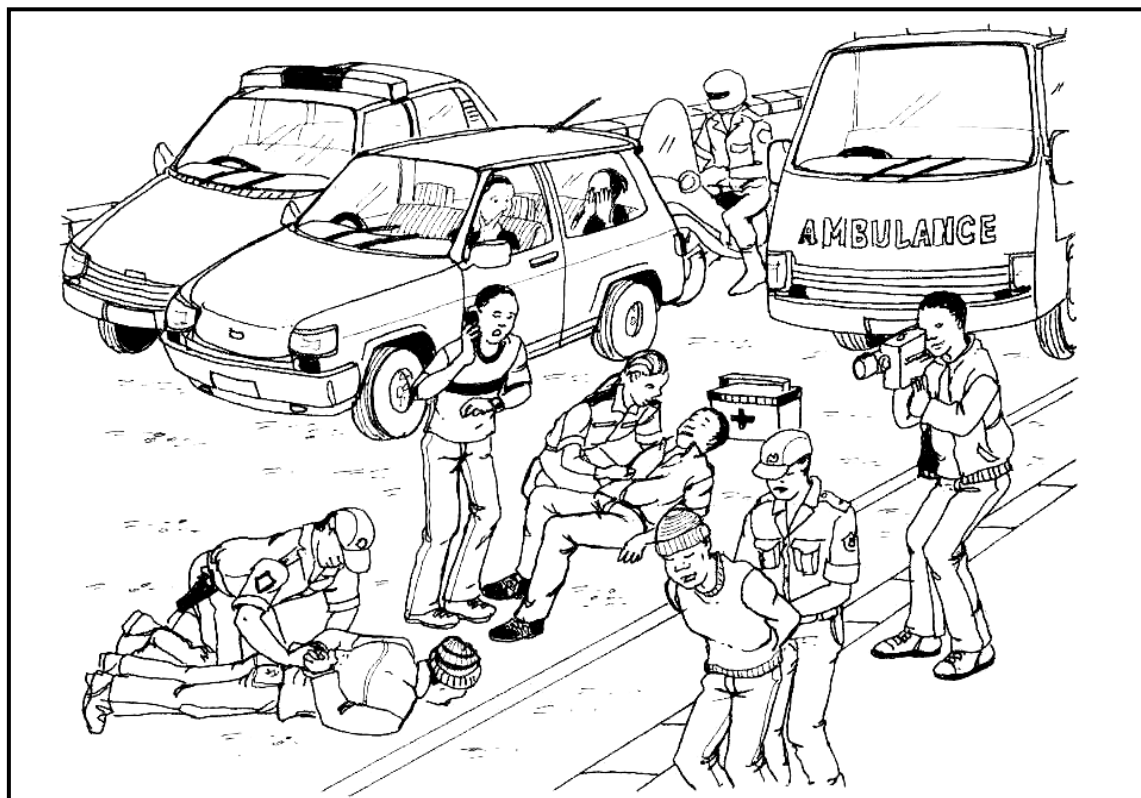
(2)

- 1.12 Na o ka re ketso ya Leema ya ho patela mohatsae sephiri sena se sekaale e nepahetse? Tiisa karabo ya hao ka lebaka.

(2)

TEMA YA B

Boha tema e latelang o nto araba dipotso tse e latelang.

[E qotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa ho *Mohaladitwe wa puo*, GM Makobane le ba bang]

- 1.13 Bolela dintho tse PEDI tse tiisang hore ho na le kotsi e hlahileng setshwantshong se ka hodimo. (2)
- 1.14 Bolela phapano e le NNGWE e teng pakeng tsa makoloi a mabedi a emeng ka pele ho sethuthuthu. (2)
- 1.15 Ho ya ka setshwantsho see, o ka re batho baa ba babedi ba tshwarelwa eng ke mapolesa? (2)
- 1.16 Ebe banna baa ba tlangwang ke mapolesa ba na le kamano efe le koloi e emeng ka pele ho sethuthuthu? Tiisa karabo ya hao ka lebaka. (2)
- 1.17 Na see se hlahisitsweng temeng ee ke se ka etsahalang? Nehelana ka lebaka bakeng sa karabo ya hao. (2)
- [30]**

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka dintlha tse SUPILENG, tseo e leng mehlala ya tseo batjha ba ka di etsang ho iketsetsa tjhelete bakeng sa ditlhoko tsa bona tseo batswadi ba sa kgoneng ho di fihlella.

DITAELO

1. Ngola ka dipolelo tse SUPILENG, tse phethahetseng ka mantswe a sa feteng a 70.
2. Nomora dipolelo tsa hao ho tloha ho 1 ho ya ho 7.
3. Ngola ntlha e le NNGWE feela polelong ka nngwe.
4. Ngola ka mantswe a HAO.
5. Qetellong ya kgutsufatso ya hao, bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng ka masakaneng.

TEMA YA C

DITSELA TSE BONOLO TSEO BATJHA BA KA IKETSETSA TJHELETE KA TSONA

Ho iketsetsa tjhelete, ke yona feela tsela e ka thusang batjha ho fihlella ditlhoko tsa bona tseo batswadi ba bona ba ke keng ba di kgona. Hona ho tla ba ruta ho laola tjhelete le ho ba le boikarabelo ba sa le banyenyane.

Letsweletsa Sealetsa ya dilemo di 17, o baka dikuku ebe o di rekisa motseng wa habo. 'Ke boloka tjhelete eo ke e fuwang ha ke ya sekolong hore ke kgone ho reka dintho tseo ke bakang ka tsona. Ka phaello ke kgona ho ithekela dintho tseo ke di hlohang.'

Kgothatso Nthume o na le akhaonto ya ho boloka tjhelete. Yena o rekisetsa metswalle le baithutimmoho dihlahiswa tsa ho ikgabisa. Phaello eo a e fumanang o a e boloka.

Moeletsi ho tsa ditjhelete, o re batjha ba lokela ho tseba seo ba se hlohang mme ba se bolokele tjhelete. O re batjha ba ka iphumanela tjhelete ka ho sebetse mabenkeleng mafelong a beke kapa matsatsing a phomolo. Hape ba ka hlatswa makoloi kapa ba hlwekisetse batho dijarete. Ntle ho moo ba ka ithehela dihlopha tsa mmimo ba tshwara dikonsarete dikolong, dikerekeng le diholong tsa metse.

'Athe tsela e nngwe e ka ba ya ho sheba se hlokwang haholo setjhabeng. E be ka mora moo ba ipulela kgwebo e tla thusa setjhaba tlhokong eo ya sona,' ho realo Lawrence Chipane.

Ba ka boela ba iketsa dihlotshwana tse katang kapa tse kwalang dikoti mebileng e senyehileng ka hara metse ya bona, mme ba kopa teboho ya tjheletana e itseng ho boramakoloi. Ka tsela ena le maemo a metse ya bona a ka ntlafala.

[E fetoletse le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Move*, Tlhakubele 2013]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B:**10**

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO

Karolong ena o fuwe mefuta e fapafapaneng ya ditema.

POTSO YA 3

Bala le ho boha papatso e latelang o nto araba dipotso tse e latelang.

TEMA YA D**SIBOLLA LEKUNUTU LA TLHAHO LE PHATSIMISANG MMALA WA LETLALO LA HAO**

Pond's ya letlalo la mmala o phethahetseng e nang le motswako wa Green Tea e thusa ho lwantsha mmala o lefifi o nwelelletseng sefahlehong sa hao. E siya matlalo ohle a boheha, kahoo mahlo ohle ha a phetse ho o sheba.

E hlahiswa ke ba ha Pond's Institute

www.pond's.co.za t [www.twitter.com/POND'S_SA](https://twitter.com/POND'S_SA) f www.facebook.com/pond'ssouthafrica

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Bona*, Hlakola 2013]

- 3.1 Bolela mosebetsi wa sehlahiswa se bapatswang mona. (1)
- 3.2 Bohlokwa ba websaete e hlahisitsweng papatsong ee ke bofe? (1)
- 3.3 Bolela hore polelo e latelang ke ntlha kapa ke mohopolo feela. Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- Mahlo ohle ha a phetse ho o sheba. (2)
- 3.4 Sefahleho sa morwetsana ya papatsong se re tsebisa eng ka sehlahiswa see? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)
- 3.5 Na mantswe aa 'Pond's e ntjha' a ka etsa hore bareki ba reke sehlahiswa see? Nehelana ka lebaka la karabo ya hao. (2)

- 3.6 Ipopele polelo eo ho yona o sebedisitseng lentswe le latelang, ka moelelo o fapaneng le oo le sebedisitsweng ka wona papatsong.

Mahlo

(2)
[10]

POTSO YA 4

Bala ditaba tsa khathunu ena e latelang o ntano araba dipotso tse tla e latela.

TEMA YA E

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa www.gocomics.com/nestheads]

- 4.1 Ke ntho efe e le NNGWE e re bontshang hore bana ba khathunung ha ba lekane? (1)
- 4.2 Ngola polelo ena hape empa e se e le ho lekgethe lekwale letsweli.
Le nna ke ntse ke tla ba ngwana. (1)
- 4.3 Bolela dintho tse PEDI tse bontshang hore ngwana ya buang mona khathunung o kwatile haholo (sheba foreimi ya A). (2)
- 4.4 Qoholla/Ntsha polelo e bontshang leeme/kgethollo khathunung ena. (2)
- 4.5 Ke ntho efe e re bontshang hore mme wa Mpho o tenehile kapa o kgathetse matla (sheba foreimi ya A)? (2)
- 4.6 Polelong ena, 'o buella Mpho **ya molomo o moholo**', mantswe a ntshofaditsweng a bolela eng? Kgetha karabo e nepahetseng ho tse latelang:
- A Mpho o bua haholo.
 - B Mpho o bula molomo haholo ha a qoqa.
 - C Mpho o ruruhile molomo haholo.
 - D Mpho o sarolohile molomo haholo.

(2)
[10]

POTSO YA 5

5.1 Bala ditaba tsa temana ena o ntano araba dipotso tse tla e latela.

TEMA YA F

'Ke nyorilwe hampe haholo', ke nna eo ha ke fihla ho kgarebe eo moo sedibeng. 'Na o ka nkgella, ka nwa?'

Kgarebe eo e ile ya ntadima, mme ya elellwa hore ke ne ke fela ke bua nnete ho ya kamoo ke neng ke shebahala kateng. Ya nkgella, ka nwa.

Hoba ke nwe, ke ile ka leboha haholo. Ke moo re ileng ra qala ho qoqa le kgarebe ena. Ka mmolella lebitso la ka. Nna ke Lesotha. E, Lesotha la nnete. Lesotha la Malesotha. Ke lahlehetswe ke ba heso, mme ke ntse ke leka ho ba tsoma. Ka di sotha kamoo ke di sothang, kgarebe ya utlwisisa ya diha molala, ya ba ya nkopa ho ya le yona lapeng, ho ya tshwaratshwara bohobenyana, leha e le ho habola motoho feela.

Ke fihlile jwalo moo Sekameng, moo ke ileng ka qetella e se eka ke ngwana wa teng, empa e le hore hantlente ke mophaphathehi, ke moeti, ke tseleng, mme ke lokela ho feta, ke tsamaye.

Ha re fihla habo kgarebe ena, Tselane, ke ile ka tsebiswa mmae, mosadimoholo Mmaleaba. Ntata Tselane ha esale a eya metseng e meholo ho ya batla mosebetsi empa ha a ka a kgutla.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Ha Maru a rwalellana*, KPD Maphalla, 2007:72]

5.1.1 Lokisa phoso tse hlahelang polelo tse latelang. Ngola nomoro ya potso le karabo feela.

(a) Kgarebe eo o ile ya fa Lesotha motohonyana o neng e le ka nkgong. (2)

(b) Hobane ke mo bolelle lebitso la ka, a nsheba mahlong. (1)

5.1.2 Qetella polelo e latelang ka ho lokisa sebopeho sa lentswe le ka masakaneng.

Kgarebe e ile ya kgella Lesotha metsi ka mohope ... (-nyane). (1)

5.1.3 Ngola polelo e latelang e le kganyetsong/tatolong.

Ke lahlehetswe ke ba heso. (2)

5.1.4 Ngola polelo e latelang hape empa e se e le ho puopheho.

'Na o ka nkgella ka nwa?' Lesotha a botsa. (2)

- 5.1.5 Sebedisa lekopanyi lena '**hobane**' ho kopanya dipolelo tse latelang ho bopa polelo e le nngwe.

Ke nyorilwe hampe haholo.
Ke habola motoho.

(2)

- 5.1.6 Ngola polelo e latelang hape mme o e qale ka lentswe le ntshofaditsweng.

Kgarebe ya utlwisisa **ditaba**, mme ya diha molala.

(2)

- 5.1.7 Ngola polelo e latelang hape empa o e qale ka lentswe lena, 'hosane'.

Ka mmolella lebitso la ka.

(2)

- 5.2 Boha setshwantsho se latelang o nto araba dipotso tse thehilweng hodima sona.

TEMA YA G

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa makasineng wa *Archie* comics, nomoro y a 211]

- 5.2.1 Bolela dintho tse PEDI tse bontshang hore ngwanana ya nomorilweng 2, o tshositswe kapa o makaditswe ke ditaba tseo a di utlwang. (2)
- 5.2.2 Ngola mantswe a hananang le a ntshofaditsweng dipolelong tse latelang:
- (a) Ke utswitse **dikarabo** tsa titjhere. (1)
- (b) Di pate **tlasa** tafole ya hae. (1)
- 5.2.3 Ipopele polelo eo ho yona o sebedisitseng lentswe, 'hlooho' ka moelelo o sa tshwaneng le o temeng. (2)
- [20]**

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80